

“ISM AL-ALA” YASASH QOIDALARI VA ZAMONAVIY TERMINLARDA QO‘LLANISHI

Amatova Xadicha Mammatrasul qizi

Oriental universiteti arab filologiyasi

fakultetining 3-bosqich talabasi

Fayziyev Shamsuddin Sadriddinovich

Oriental universiteti Tillar-1 kafedrası stajyor-o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada arab tilidagi **Ism al-ala** kategoriyasining lingvistik va grammatik xususiyatlari chuqur ilmiy tahlil qilinadi. Ism al-alaning asosiy vazifasi, ya’ni fe’l orqali ifodalangan harakatni bajarishga xizmat qiluvchi vosita, qurilma yoki mexanizm nomini yaratishdagi roli yoritiladi. Maqolada Ism al-ala yasallishining asosiy morfologik qoliplari — *mif‘al*, *mif‘alah*, *mif‘āl*, *fa‘ālah*, *fā‘il* — tarixiy hamda zamonaviy misollar asosida atroflicha sharhlanadi. Shuningdek, fan-texnika, tibbiyot, axborot texnologiyalari kabi zamonaviy sohalarda Ism al-alaning faol qo‘llanilishi, yangi terminlar yaratishdagi imkoniyatlari va leksik-semantik taraqqiyotga ta’siri asosli dalillar bilan ko‘rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari Ism al-alaning arab tilidagi so‘z yasallish tizimi va terminologiya rivojidadagi ahamiyatini chuqur ochib beradi.

Kalit so‘zlar: Ism al-ala, arab tili, asbob nomi, morfologiya, zamonaviy terminologiya, fe’l, vazn.

Abstract . This article provides a comprehensive linguistic and grammatical analysis of the “**Ism al-ala**” category in the Arabic language. The primary function of Ism al-ala, namely its role in naming tools, devices, or mechanisms used to perform actions expressed by verbs, is thoroughly examined. The study elaborates on the main morphological patterns of Ism al-ala — *mif‘al*, *mif‘alah*, *mif‘āl*, *fa‘ālah*, *fā‘il* — with both historical and contemporary examples. Furthermore, the article

demonstrates the active application of Ism al-ala in modern fields such as science, technology, medicine, and information technology, highlighting its role in the creation of new terminology and its impact on lexical-semantic development. The findings underscore the significance of Ism al-ala in the Arabic word-formation system and its importance in the development of technical and scientific terminology.

Keywords: Ism al-ala, Arabic language, instrument noun, morphology, modern terminology, verb.

Arab tili morfologik jihatdan boy va murakkab tillardan biri bo‘lib, uning so‘z yasash tizimi mustahkam va qat’iy qoidalarga asoslanadi. Tilning so‘z hosil qilish tizimi orqali fe’llar, ismlar, sifatlar, masdarlar va boshqa grammatik birliklar yasaladi. Shu tizim ichida qszm Ism al-ala - alohida o‘rin egallaydi. U har qanday harakat yoki amalni bajarishda qo‘llanadigan vosita yoki mexanizmlarning nomini bildiradi.

Bugungi kunda texnika va ilm-fan tez rivojlanayotgan sharoitda yangi atamalar yaratishda arab tilining ichki grammatik imkoniyatlari, xususan Ism al-ala qoliplari, ayniqsa muhim ahamiyatga ega. Shu sababli maqola Ism al-alaning grammatik tuzilishi, yasash mexanizmlari va zamonaviy terminologiyadagi o‘rni atroflicha tahlil qilinadi.

1. Ism al-alaning lingvistik ta’rifi va mohiyati:

“Fe’lni bajarish uchun xizmat qiluvchi asbob, vosita, mexanizm yoki qurilmani bildiruvchi ism shakli.”

Ushbu ta’rifdan ko‘rinib turibdiki, Ism al-ala faqat predmetni emas, balki u predmet orqali bajariladigan amaliy harakatning vositasini ham anglatuvchi grammatik birlikdir. Shu bois u fe’l bilan semantik bog‘liq bo‘lib, harakatning tabiati asbob-nom yasalishiga asos bo‘ladi.

Masalan:

- **فتح(fataha) – ochmoq → مِفْتَاحٌ miftāh (ochuvchi vosita) → kalit**
- **قَصَّ(qass) – kesmoq → مِقْصٌ miqass (kesuvchi vosita) → qaychi**

- **كتب(kataba) – yozmoq → مَكْتَبَة maktaba (yozish joyi, kitobxonalar)**

Demak, Ism al-ala — harakatning predmeti emas, balki harakatni **amalga oshirish uchun qoʻllanadigan** real vositadir.

2. Ism al-alaning asosiy yasalish qoliplari: grammatik tahlil

Arab tilidagi Ism al-ala bir qator muntazam vaznlar asosida yasaladi. Ular har birining semantik xususiyatlari, qoʻllanish doirasi va morfologik barqarorligi mavjud.

Ism al-āla **asosan uch harfli oʻtimli feʼllardan** yasaladi. Biroq u **qatʼiy qiyosiy qoidaga** boʻysunmaydi. Shu sababli ism al-ālaning vaznlari **arab tilidagi amaliy qoʻllanish va lugʻatlarda kelishi** orqali mustahkamlangan.

Quyida asosiy vaznlar ilmiy izohlar bilan yoritiladi.

2.1. “مِفْعَلٌ” (mifʿal) qolipi

Bu vazn eng koʻp qoʻllaniladigan Ism al-ala shaklidir. Asosan qoʻl bilan boshqariladigan oddiy asboblarda shu qolipda keladi.

Misollar:

- مِفْتَاح miftāh — kalit
- مِطْرَق mitraq — bolgʻa
- مِبراة mibrāh — oʻtkirlagich
- مِقْلَم miqlam — pichoqchalar

2.2. “مِفْعَلَةٌ” (mifʿalah) qolipi

- مِكنَسَة miknasa — supurgi
- مِغْرَفَة mighrafa — choʻmich
- مِخْبَرَة mihbara — siyohdon
- مِدْفَأَة midfaʼa — isitgich

Arab tilida shu kabi qoliplar keng tarqalgan boʻlib yuqorida aytganimizdek feʼl orqali ifodalangan harakatni bajarishga xizmat qiluvchi vosita uskunalarini nomini yasashga xizmat qiladi.

Ism al-ala arab tilidagi eng muhim soʻz yasalish modellardan boʻlib, u feʼl maʼnosini bajaruvchi vosita yoki qurilmani anglatadi. Yasalish jarayonida maxsus

vaznlar — *mif'al, mif'alah, mif'āl, fa''ālah, fā'il* — qo'llanadi. Ushbu qoliplar zamonaviy terminologiyada ham faol ishlatilmoqda va texnik, tibbiy hamda ilmiy atamalarni yaratishda asosiy vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

Arab tili sarf tizimida mavjud bo'lgan yasalma ismlar tashqi ko'rinishi yoki fe'ldan yasalganligi jihatidan bir-biriga o'xshash bo'lishi mumkin. Shu sababli **ism al-ālani** **ism al-fā'il** va **ism al-maf'ūl** bilan chalkashtirib yubormaslik nihoyatda muhimdir. Ularning har biri **fe'l bilan bog'liq bo'lsa-da, ma'no va vazifa jihatidan tubdan farqlanadi.**

1. Ism al-fā'il bilan farqi

Ism al-fā'il fe'lni **bajaruvchi shaxs yoki mavjudotni** bildiradi. Unda harakatning manbai — faol subyekt asosiy o'rinni egallaydi. Ya'ni ish **kim tomonidan bajarilayotgani** ifodalanadi. **Misol:** كَاتِب -yozuvchi (yozish ishini bajarayotgan shaxs). Bu yerda e'tibor harakatning vositasiga emas, balki **harakatni amalga oshiruvchiga** qaratilgan. Bunga qarama-qarshi ravishda, **ism al-āla** ishni bajarayotgan shaxsni emas, balki **ish bajarishda foydalaniladigan vositani** anglatadi. Masalan: قَلَم -qalam - bu so'z yozish amalini bajarayotgan shaxsni emas, balki **yozish uchun ishlatiladigan asbobni** bildiradi. Demak, **ism al-fā'il** - “**kim bajardi?**”, **ism al-āla** esa - “**nima bilan bajarildi?**” degan savollarga javob beradi.

2. Ism al-maf'ūl bilan farqi

Ism al-maf'ūl fe'lning **ta'siri tushgan shaxs yoki narsani** bildiradi. Bu holda e'tibor ishni bajargan subyektga ham, vositaga ham emas, balki **harakat natijasida ta'sir ko'rgan obyektga** qaratiladi. Masalan: مَكْتُوب - yozilgan (yozish amali ta'siri tushgan narsa). Bu so'z yozish vositasi (qalam)ni ham, yozuvchini ham emas, balki **yozilgan holatga kelgan narsani** anglatadi. **Ism al-āla** esa bundan mutlaqo farqli ravishda **harakat natijasini** emas, balki **harakat amalga oshirilishida ishlatilgan asbobni** bildiradi. **Ism al-ālaning** asosiy xususiyati shundaki, u harakatni bajarayotgan shaxsni emas harakatdan ta'sirlangan obyektни ham , emas harakatni amalga oshirishga xizmat qiluvchi vositani ifodalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ibn Hishom. *Sharh Qawa'id al-Lug'a al-Arabiyya*. Qohira: Dar al-Ma'arif, 2004.
2. Samir Abu Hashim. *Aswat fi al-Sarf al-Arabi*. Bayrut: Dar al-Fikr, 2011.
3. Abd al-Latif as-Sa'id. *Arab tili qoidalari (soddalashtirilgan)uchinchi nashr* 2006
4. MUTARRIZIYNING “RISOLATUN FIN NAHV” ASARI MO‘JAZ GRAMMATIK MANBA. (2025). *Barqaror Taraqqiyot Va Rivojlanish Tamoyillari*, 3(4), 85-88. <https://uzresearchers.com/index.php/BTRT/article/view/2528>
5. NOSIR AL-MUTARRIZIY MEROSIDA TARJIMA NAZARIYASI VA DIDAKTIKASI: “RISALATUN FIN-NAHV” ASARI VA ZAMONAVIY TARJIMA TA'LIMI INTEGRATSIYASI. (2025). *SCIENCE TIME*, 3(5), 150-155. <https://doi.org/10.66345/stj.v3i5.4640>
6. Жураева, М. А. (2013). Некоторые особенности склонения имен в грамматическом комментарии Абдурахмана Джами «Шарх мулла». *Вестник Челябинского государственного университета*, (23 (314)), 121-125.
7. RAXIMJONOV, M., & Samadova, G. (2025). MIRZA ULUGBEK PATRON OF LITERATURE. *The Journal of Interdisciplinary Human Studies*, 1(3), 110-117.
8. TURSUNALIYEVA, M. (2025). OGHIYNING “ZUBDAT UT-TAVORIX” ASARIDA HAMD MATNIDAGI SO'ZLAR JILVASI. «*ACTA NUUZ*», 1(1.7), 310-312.
9. Viktoriya, M. (2025). FE'L MAYLLARINING O 'ZGARISHIGA SABAB BO'LUVCHI YUKLAMALAR TAHLILI. *YANGI RENESSANSDA ILM-FAN TARAQQIYOTI*, 1(3), 560-563.
10. Raxmonov, A. K. (2025). *Nosir al-Mutarriziy merosida tarjima nazariyasi va didaktikasi: “Risalatun fin-nahv” asari va zamonaviy tarjima ta'limi integratsiyasi*. *Science Time Journal*, 3(5), 150–155. <https://doi.org/10.66345/stj.v3i5.4640>